

MESNEVİ'NİN GÖLGESİNDE AKLIN DEĞERİ

ANUŞ GÖKÇE

Sevgili okuyucular, Hz. Mevlâna ihtifalinden dolayı bizlerde bu sayımızı Hz. Mevlana'ya dair yazılara ayırdık. Ben de Hz. Mevlana'nın akla verdiği değeri Mesnevi'nin gölgesinde incelemeye çalıştım. Bunun için akıl meselesini enine boyuna masaya yatırdım. Hz. Mevlâna akıl meselesine çok önem verir. O akıllı bir terazi olarak görür ve gerek tabiat olaylarının gerekse yaradılış sırlarının değerlendirilmesinde mihenk taşı olarak kabul eder. O akıllı, ilahi aşka, doğruya, adalete ve iyiliğe götürecek bir kılavuz olarak görür.

Aklını kötülüğe, hinliğe karşı kullananların ilahi adalet karşısında suçlu duruma düşeceğini belirtir. Bu durumda Davut Aleyhisselam ile ineğini çalıp öldüren bir kişi kıssasına yer verir. Davut Aleyhisselam'ın ineğin kesilmesi hakkındaki davacıya verdiği hüküm. Burada dava eden adam bir köle ve efendisini öldürerek onun malının üzerine konmuş ve kölenin, efendisini öldürdüğü için onun malına sahip çıkması ve yetimleri mirastan yoksun etmesi, gerçeğin ortaya çıkmasıyla kısas uygulatması, bütün mal varlığının ineği çalana kalması C:3: s. 338 vd. B:2420 vd. takip eden beyitlerde şöyle anlatılır.

“İneği kesen aklıdır, beden ineğini öldürene karşı inkârcı olma. Akıl tutsaktır ve haktan zahmetsiz bol rızık ve nimet istemektedir. Onun zahmetsiz rızıkı neye bağlıdır? Kötülüğün temeli olan ineği öldürmesine. Nefis der, ineğimi nasıl öldürürsün? Nefis ineği bedenle görünür de ondan. Efendi oğlu akıl yoksul kalmış, katil nefisse efendi ve önder olmuş.” (C:3, B:2505 vd.)

Mevlâna, Kuran karşısında akıllı aciz kaldığını, kişinin aklını kullanarak Allah'a kulluk etmesini savunur. Kuran da sebep ve sonuçları geçersiz kılma vardır. Bunu

keşfetmek, oyalanıp durmak aklın işi değildir. Kulluk et ki sana aşikâr olsun. Felsefeci akli konulara takılıp kalır. Aklın aklının şah süvarisi arınanlardır. (C:3, B:2525 vd.)

Yüz binlerce akıl sahibi sıkıntı anında hep o eşsiz hesap sahibinin huzurunda yakarır. Bir deli, boş yere bir cimriye acizliğini söyleyip de dilenir mi hiç? Akıllılar binlerce kez karşılık görmeselerdi, onun huzuruna can atarak varırlar mıydı? (C:4, B:1170 vd.) Hz. Mevlâna, aklın iyilik ve kötülük gözetten bir şahne gibi olduğunu belirtir ve düşmanlık yaptığı birisinden faziletli de olsa ona akıl danışmamasını öğütler.

“Düşmanlık yaptığından sakın ve sana sevgi besleyen dostlarına danış. Ey iyilik sahibi, eski düşmanım olduğunu biliyorum senin. Fakat sen akıllı ve maneviyat sahibi bir adamsın. Aklın eğri gitmeye izin vermez. İnsanın doğası düşmandan öç almak ister. Akılsa nefse demirden bağlıdır. Gelip seni engeller ve zorlar. Akıl iyi ve kötü işleri gözetten şahne gibidir.

İmanlı akıl adaletli bir **şahne** (şehrin korunmasıyla görevli kişi) gibidir. O, gönül şehrinin bekçisi ve yöneticisidir. O, akıllı uyanık bir fare gibidir. Hırsız ise fare gibi delikte bekler... Bedendeki imanlı akıl, aslanları alt eden aslan gibidir. Onun kükreyişi yırtıcılara egemendir, haykırışı otlayanlara engeldir.” (Mesnevi C:4 B: 1980 vd.)

Hz. Mevlâna, vecd halinde iken aklın kaybolduğunu, bu halde kişi ne söylerse söylediklerinden sorumlu tutulamayacağını belirtir. Bunun için de Beyazid-i Bestami kıssasını örnek verir.

Beyazid-i Bestami, müritleriyle beraberken İşte Tanrı benim, dedi. Bu hali

geçince gece dediğini hatırlattılar. Böyle bir şey söylersem başımı vurun dedi. Müritlerinden biri de bir bıçak hazırladı. (s.481, C:4 B:2105 vd.)

Meze geldi, akıl avare oldu. Sabah geldi, işe yaramaz oldu mumu. Akıl *şahne* gibidir. Sultan gelince bir köşeye büzüşür. Akıl Hakk'ın gölgesidir. Hak ise güneş. Gölge güneşe nasıl dayanır. İnsana egemen olunca peri, yiter kişinin insanlık niteliği. (C: 4, B: 2105 vd.)

Hız. Mevlâna akıllı kişinin basiret sahibi olduğunu söyler. Kişi akıllıysa, basirete kavuşur. Kötü huyluysa eğer akıllı da olsa daha beter olur. Kendinden geçiş hep kötülüğe yol açmaz. Fakat çoğunluk kötü ve beğenilmez olduğundan şarap herkese haram kılınmıştır... Asıl ihtiyarlık akıldadır oğul, saçın sakalın ağarmasında değil. İblisten daha yaşlısı var mıydı? Oysa akıllı olmadığı için hiçbir değeri yoktur.

Akıl ve din bakımından pir ol da külli akıl gibi iç yüzünü görür ol. Güzel akıl yokluktan yüzünü gösterince Hak ona hılat bağlayıp bin ant verdi. O güzel nefesli adların en aşağısı onun hiç kimseye muhtaç olmamasıdır. Akıl dış dünyaya yüzünü açıp gösterirse, onun ışığı karşısında gün karanlık olur. (C:4 B: 2155vd.)

Tam akıllıyla yarım akıllı durumuna örnekler vererek, yarım akıllı kişinin kendine tam akıllı örnek almasını ister. Bu hususta tam akıllı balık ile yarım akıllı balık hikâyesini örnek verir. C:4 B: 2187, s. 484 vd.

Akıllı, insanın elinde meşale olandır. O, kafilenin kılavuzu ve önderidir. Öncü kişi kendi ışığını izler. Kendine tabidir, o kendinden çıkan... Öteki ise yarım akıllıdır, akıl sahibi birini kendine göz edinir. Körün yaptığı gibi tutunarak görür duruma gelip çevikleşir ve yücelir. Bir gram bile akıllı olmayan eşek ise akılsızdır ve üstelik akıllıyı da terk eder...Ne kendine önder edeceği bir mum var ne de bir ışık elde edebileceği yarım mum. Akıllı yok ki diri bir soluk alsın. Yarım akıllı yok ki kendini ölü kılsın. Kendi çukurunda düze çıkmak için ta ölmüşçesine kendini akıl sahibinin ellerine bıraksın. Tam akıl yoksa sende, diri gözlü bir

akıllıya sığınıp kendini ölü gibi kıl (C:4, B: 2187 vd.)

... Yarım akıllı balık tavada aptallıkla aynı yatağa girdi. Atası yalımıyla kaynayıp duruyordu. Akıl, ona diyordu: "size uyarıcı gelmedi mi? O işkenceden dolayı kafirlerin canları gibi "Evet" diyordu. (C:4, B:2280 vd.)

Akıl ona diyordu: Aptallık seninledir. Aptallık varken akıl yenilgiye uğrar. Verdiği sözde akıl durur ancak. Senin aklın yok ki. Hadi oradan senin ederin ancak eşek kadar. Verdiği sözü ancak akıl hatırlatır. Unutma perdesini ancak akıl yırtar. Aklın olmadığı için unutkanlık efendindir. Düşmandır tedbirine tedbiri bozan. Aptal kelebek aklının kıtlığı yüzünden, ateşi ve cız diye yanacağını aklına getirmez. Kanatları yanınca tövbe eder. Hırsı ve unutkanlığı onu ateşe sürükler. (C:4, B:2286)

Akıl şehvetin karşıtıdır. Şehvetin kurduğuna akıl adını verme. Şehvet dilenene vehim adı verilir. Vehim, altın parasının sahtesidir. Vehimle akıl mihenge vurulmadan ayırt edilmez. Bu mihenk Kur'an ile peygamberin halidir. (C:4, B:2300 vd.)

Hazreti Mevlâna, akılsız adamın dostluğuna güvenilmeyeceğini belirtir. Bu dostluğun ona faydadan çok zarar getireceğini belirtir. Bunu Mesnevi, sayfa 207, C:2, B:1923 vd. sayfa ve beyitlerde bir adamın ayıyı dost edinmesi hikayesiyle sembolize eder.

Bir ejderha bir ayıyı yutuyordu. Aslan yürekli bir adam ayının imdadına yetişti. Alemde mazlumların imdadına yetişen aslan yürekli adamlar vardır. Onlar mazlumların sesini duyduklarında, hemen Hakk'ın rahmeti gibi yardıma koşarlar... Ayı da o yiğit adamın iyiliğini görüp ejderhadan kurtulunca yaralı ayı tıpkı Ashab-ı Kehf'in köpeği gibi o yiğidin ardından hiç ayrılmadı.

O Müslüman, yorgunluk yüzünden uzanıp yattı. Ayı ise ona olan bağlılığıyla onun yanında bekçilik etmeye başladı. Biri oradan geçerken, bu ne hal kardeş, dedi. Bu ayı da nereden çıktı. Adam olan biteni anlattı. Öteki, bre saf adam, dedi. Ayıya güvenme. Aptalın dostluğu düşmanlıktan kötüdür. Bir yolunu bulup böylesini savmak gerekir. Adam; vallahi

kıskançlığından böyle söylüyor, dedi. Yoksa ayı olduğuna ne bakıyorsun? Şu sevgiye bir bak? Öteki dedi, aptalların sevgisi aldatıcıdır, benim kıskançlığım onun sevgisinden iyidir.

Hadi gel benimle, ayıyı kov gitsin. Ayıyı yeğleyip de kendi cinsinden olanı bırakma. Adam dedi, git işine hasetçi. Öteki dedi, benim işim buydu, ama sende talih yokmuş. Ben ayıdan daha kötü olamam ya a muhterem, onu bırak da arkadaşın ben olayım. Senin için kaygılanıyorum, kalbim titriyor, böyle bir ayıyla ormanda gezme... Bunca söz söyledi, ama onun kulaklarına girmedir. Kötü zan insan için büyük bir settir. Elini tuttu, ama elini ondan çekti. Yolcu dedi, öyleyse ben gidiyorum... (C:2, b: 2000 vd.)

Adam uyuyor, ayı sinek kovalıyordu. Ancak sinek inat edip tekrar geliyordu. Sineği o gencin yüzünden birkaç kez kovmuş, ama sinek hemen dönüp geri gelmişti. Ayı sineğe sinirlendi ve kalktı, iri bir taş alıp geldi. Baktı ki sinek yine uykudaki adamın yüzüne konmuş. Sineği ezmek için değirmen taşını kaldırıp sineğe vurdu. Taş, uyuyan adamın yüzünü dümdüz etti ve şu meseli bütün dünyaya duyurdu. Aptalın sevgisi kesinlikle ayının sevgisi gibidir. Onun kini sevgisi, sevgisi ise kinidir. (B:2113 vd.)

Hız. Mevlâna, cansız varlıklara da akıl verir. Allah'ın emriyle cansız nesneleri akıl sahibi yaptıklarını belirtir.

Hak, Nil'i *Kiptilere* kan eder. Musa'nın kavmi olan *Siptileri* ise güvende kılar. Böylece Hak katında akıllı başında olanla sarhoş arasında (makam ve mevkiden dolayı) olduğunu anlarsın. Nil, ayırt etmeyi Allah'tan öğrenmiştir. Böylece berikini açarken ötekini sıkıca bağlamıştır. Onun lütfu Nil'i akıllı kılar. Onun kahır Kabil'i aptallaştırır. Keremiyle cansız varlıkları akıl verirken, kahırıyla akıllıdan aklını koparıp alır. Akıl o yanda onun buyruğuyla yağmur gibi yağarken bu yanda Hakk'ın gazabını görüp kaçır. (C: 4, B: 2815 vd.)

Akıllı olan dünyanın nimetini yer, gamını değil. Cahillerse pişmanlık içinde yoksun kalırlar. Akıllı her şeyden haberdar olan kuşlar, kendilerini yemden uzak tutarlar. Çünkü

tuzağın içindeki yem zehirlidir. Tuzaktayken yem isteyen kuş kördür. (C: 4, B:1409 vd.)

Hız. Mevlâna, Kur'an'ın akıl sahiplerine hitap ettiği, akıl sahibi olmayanın dinin de olmayacağını ifade eder. Kur'an'ın tamamı emirdir, yasaklamadır, korkutmadır. Mermer taşa emir verildiğini kim görmüş. Hiçbir bilgi sahibi, hiçbir bilgi sahibi bunu yapar mı? Kerpice, taşa öfkelenip kin güder mi? Akıl tahtaya, taşa nasıl hükmeder? Akıl sahibi, çengin resmiyle savaşa tutuşur mu? (C: 5, B: 3026 vd.)

Hız. Mevlâna, bu benim kaderimde varmış diye akılla tedbir almadığına, hiçbir şey yapmamasına karşı çıkar. "Kaderde acizlik yoktur. Olsa bile cahillik, acizlikten daha kötüdür. Evin tavanından bir odun kırılıp düşse de seni yaralasa tavandan düşen tahtaya kızabilir misin? Niye malını çalan hırsıza, tutun elini ayağını kırın dersin? Sel gelip eşyanı götürse, akıl sele karşı kinlenebilir mi? Sendeki öfke, cebrice özürler getirmesin diye ihtiyarın varlığına işaret eder.

Deveci bir deveyi dövse, o deve, kendisini dövene saldırır. Devenin öfkesi, devecinin değneğine değildir. Demek ki deve bile ihtiyarın kokusunu almıştır. Bunun gibi bir köpeğe taş atsan, yay gibi gerilip sana saldırır. Sen ondan uzaktasın, sana eli erişmiyor diye o taşa saldırması bile sana kızgınlığındandır. Hayvanın akıllı bile ihtiyarı (Akıl ile seçim yapmak) artık sen böyle söyleme, utan ey insan akıl! (C:4, B: 3033 vd.)

Nil ırmağının suyu sana göre kandır, ama bana göre kan değildir, sudur ey akıllı kişi. (C: 6, B: 855 ***Hız. Mevlâna, kişinin ne kadar akıllı olursa olsun birine danışmasını, yönetici kişilerin işlerinde meşveret etmelerini, meclislerinde peygamber misali akıllı kişilerin bulundurmasını ister.***

Yürürken neden yüz üstü gidesin ki? Çünkü daima düz gitmek doğrudur. İyi kişilerle topluluğuna danış. Peygambere gelen "Onlara danış" emrini bil. "Onların işleri danışmayladır." Ayeti şunun içindir. Danışarak yorulmak ve yanılsa düşmek azalır. Bu akıllar aydınlık kandiller gibidir. Yirmi kandil, bir kandilden daha parlaktır. Ola ki aralarında

gökyüzü ışıyla aydınlanmış bir kandil de bulunur. Allah'ın gayreti bir perde çekmiştir. Sufi ve ulvi olanı birbirine katıştırmıştır. Allah “Gezin” dedi. Haydi dünyada talep et, bahtını ve rızkını sına, dedi.

Meclislerde, akıllılar arasında peygamberinki gibi bir akıl ara. Çünkü peygamberin mirası ancak budur. Çünkü bu akıl, önde ve arkada görünmeyeni de görür. (Mesnevi, C:6, B: 2610 vd.)

Aynı cinsten olmayan iki arkadaşın, kurbağa ile farenin dostluğunun acı sonu, insanın kendisi gibi akıllı bir dost edinmesini ister. Akıl, güzel yüzdeki çirkin burun gibi, ayıplarla dopdolu nefisten feryat eder. Akıl ona, aynı cinsten olan kesinlikle anlam yoluyladır, su ve toprak yoluyla değil. Kendine gel, surete tapma, bunu söyleme; aynı cinsten oluş sırrını surette arama. Suret, cansız gibidir; taş gibidir, cansız olanın cinsiyetten haberi yoktur. Can, karıncaya benzer, beden de buğday tanesine. Karınca her an onu bu yana taşır. Karınca bilir ki o eğreti taneler, dönüşüme uğrayıp kendi cinsinden olacaktır... Kara karınca keçe üstünde...Karınca gizli, daneyse yol üstünde görünmede.

Akıl göze: İyice bak der; tane, taşıyanı olmadan yürür gider mi? Köpek bu yüzden Ashab-ı Kehf'in yanına geldi; suretler tanedir gönülse karınca... Akıl, kendisine bey olan göze ne mutlu. Akıl, akıbeti görür, bilgilidir, aydındır o. Çirkinle güzelin farkına akılla varın, aktan karadan dem vuran gözle değil. Göz, pislikte biten yeşillığe aldanır. Oysa akıl onu bize mihengimize vur, der. Sadece dileği gören göz, kuşa afettir. Tuzağı gören akılsa, kuşun kurtuluşudur. Ama aklın anlamadığı başka bir tuzak vardır. O yüzden buna doğru koşup gelmiştir. Aynı cinsten olanla olmayanı akılla bulabilirsin; hemen suretlere doğru koşmak uygun değildir. (C:4, B:2948)

Sonuç

Hız. Mevlana'nın beyitlerinde akla çok değer verdiğini gördük. Gerek ayetlerin açıklanmasında gerekse hadiselerin anlaşılmasında, iyi ile kötünün, güzel ile çirkinin, fayda ile zararın anlaşılmasında akli bir ayar olarak görür. “Akli olmayanın dini

de yoktur” hadisi şerifini en güzel açıklayan örneklerle doludur. Hazreti Mevlana'nın vefatının 752. Yılın münasebetiyle Allahtan rahmet diliyorum. Mekânı cennet olsun.

HZ. MEVLANA'DA EDEP VE HAYA

Bazı düşünürler vardır ki vefatının üzerinden yüzyıllar geçse de unutulmaz. Sürekli insanlara yol gösterici olurlar. *Hazreti Mevlâna* da vefatının üzerinden yedi yüz küsur sene geçmesine rağmen aydınlarımız ve düşünürlerimiz için yol göstermeye, insanı şekillendirmeye, bakış açımızı genişletmeye devam etmektedir. Eserleriyle, güzide sözleriyle, şiiriyle, mektuplarıyla ve sohbetleriyle devrinin insanlarını etkileyip yöneticilere yol gösterdiği gibi bugün de ihtiyacımız olan sevgi ve hoş görü diliyle bizlere yol göstermekte, istikametimizi buldurmaktadır.

Bütün ilim adamları ve tasavvuf ehli edep ve saygıya çok ödem vermişlerdir. Onlar edebi, insan olmanın ilk şartı olarak kabul etmişlerdir. *Hazret-i Mevlâna* da edebe çok önem vermiş, bilgi ve saygının edep yoluyla kazanılacağını bildirmiştir. Kişi edebini kaybederse insanlar arasında saygınlık ve itibarını da kaybedeceğini savunmuştur. Mesnevi’de Allahtan başarılı olmayı dilemenin faziletine vurgu yapar.

“Allah’tan edepte başarılı olmayı dileyelim. Edepsiz Allah’ından mahrum kalmıştır. Edepsiz yalnızca kendisine kötülük etmiş olmaz. Dört bir yanı ateşe vermiş olur.” (Mesnevi C:I, B:75-80) s,21)

Edepsiz insanların yalnız kendisine kötülüğü dokunmayacağını, pek çok insana da zararı degeceğine kanidir. Edepsiz birkaç kişinin gelip Hz. Musa’ya gelip çıkışmaları, saygısızlık etmeleri yüzünden diğer insanlar çalışıp çabalamak zorunda kaldı. Hz. Mevlâna Mesnevisinde bu durumu şöyle ifade eder: “Musa kavmine gökten sofrayı iniyordu. Karınlarını doyuruyorlardı. Kavminden birkaç kişi edepsizce Musa’ya; “Hani sarımsak, hani mercimek?” dediler. Gökten sofrayı da kesildi

ekmek de. Bize de belleme ve orak sallama zahmeti kaldı. (C: I, B: 85-90)

Hz. Mevlâna ille de edep der. Ona gere her şey edepten ibarettir. Edep olmayan insanda utanma da olmaz. Ona göre cansız varlıklar edebinden Allah'a saygıda kusur etmez.

Gökler ve yerler, tüm mahlukat edebinden Allah'a secde etmişler, boyun eğmişlerdir. İblis ise edepsizlik etti ve Allah'ın emrine karşı geldi. Kendisini Ademden üstün olduğunu ileri sürerek ona secde etmedi. Hz. Âdem utancından yaptığı hatadan dolayı pişmanlık duydu. Kıyamete kadar insanoğluna düşmanlığı tercih etti. "Azazil, küstahlığından dolayı kapıdan kovuldu." (Mesnevi, C: I, B:91)

Hz. Mevlâna edebi, aklın tercümanı olarak görür. Ona göre edepli kişi aklını kullanır, edepsiz olan kişi ise aklını kullanmaz ve öfkesine yenik düşer. Aynı İsa Aleyhisselam'daki İsrail oğullarının akıllarını kullanmayarak gördükleri bunca mucize karşısında inanmayıp yine ondan mucize istedikleri gibi. Onlar da "Vallahi gökten bize bir sofrayı indirmedikçe sana inanmayacağız" demişlerdi.

Hz. Mevlâna bu konuda şöyle der: "Sonra İsa şefaât edince gökten tabak tabak yemekler geldi. Küstahlar, yine edebi terk ederek dilenciler gibi sofradan yemek artıklarını aşırıdılar. İsa onlara yalvarıyordu. Bu sürekli, yeryüzünden bunlar eksilmez, kesilmez. Bir ulunun sofrasında suizanna düşmek, aç gözlülük etmek küfürdür dedi. Aç gözlülükleri yüzünden o rahmet kapısı kapandı. (Mesnevi, C: I, B: 83-87)

Şu gök, edepten nurla dolmuştur. Melek de edep yüzünden masum ve tertemiz olmuştur. (Mesnevi, C: I, B:92)

Beyitlerden de anlaşılacağı gibi insan olmanın, Allah'a kul olmanın, tasavvuf erbabı olmanın ilk şartı edeptir. Edepli insan alçak gönüllü olur ve Allah'a ve onun yarattıklarına saygıda kusur etmez. Yaratılardan ötürü herkesi sever. Büyüklük gösterip başkalarını ezmeye kalkışmaz.

